

Бугун ўзбек адабиётшунослиги авжи янгиланиш палласини бошидан кечираяпти. Кимдир билагон шогирдларни етиштирайин дея, бу хайрли ишга бош кўшаётган бўлса, кимдир ўз тадқиқотлари билан бевосита жараёнда иштирок этмокда. Хуллас, биров адабиёт тарихию матншуносликда, бошка биров эса назария ё танкид соҳасида кўлидан келганича уринаётир. Буларнинг хаммаси яхши. Лекин яна шундай адабиётшуносларимиз борки, уларнинг ўзлари орка планда – парда ортида қолиб, сахнага фикрларинигина кўйиб юборишган. Мен бу ўринда, устоз Талъат Солиховни назарда тутаяпман. Унинг жахон адабиёти ва, умуман, санъати борасидаги мушоҳадалари дарс ва суҳбат чоғларида хайрихох шогирдлар томонидан ёзиб олинган. (Ёзиб олинмаганининг уволи нима бўлади, дейман гоҳида ўзимга-ўзим...) Бори – шу. Лекин ана шу “бори”га караб, унинг салмоғини чамалаб кўргандаёқ аён бўлаётирки, истиклол даври ўзбек адабиётшунослигининг чинакам янгиланиши, айти, Талъат Солиховдек захматкашу хокисор олимларнинг адабиётга карашлари зимнида яшириниб ётибди экан. Чунки Талъат Солихов ўқиган маърузалар катида, наинки, ўзбек, балки жахон адабиёти ва санъатига сўзнинг том маъносида Янгича Караш мужассам эди. Бу Караш ўз вақтидаёқ муайян титроқлару кайфиятни жонимизга солган эди, лекин, барибир, унинг мевалари ларзон-ларзон даври хали олдинда, деб ўйлайман. Чунки Талъат Солиховдан колган адабиётшуносликка доир хажман кичик, лекин мазмунан гоят салмоқдор мерос халигача асосан саргайган дафтарлардагина “кун кўраётир”. Уларни зудлик билан топиш, тўплаш, саралаш, тизимга солиб чоп этиш ва йўсин адабиётшунослигимиз “дастурхонига” тортик этиш замони аллақачон келган. (Албатта, домланинг барча карашларини “мутлак хакикат” дея таърифлашдан тамоман йироқман. Адабиётшуносликнинг бугунги даражасидан туриб, унинг айрим мулохазалари билан тортишиш мумкин. Хатто менинг ўзим Белинский, Толстой хақидаги карашларини шакл ва мазмун борасидаги кескин мулохазалари туфайли, хаёлимда устоз билан доимо бахслашиб юраман. Лекин гап бунда эмас. Гап домла колдирган мерос зимнида яширинган тафаккур жасоратида, жасоратнинг мазмун-моҳиятида. Устознинг ана шу сиймосида дарслиқлару китобларда эътиборимизга тортик этилаётган “хамма гаплар”ни ягона ва охири хакикат эмаслигига ишора, уларни ақл ва мантик тарозусида тортиб юришга, янада муҳими, инсон ва санъат хақидаги катта ва фундаментал илмга таянган холда янги ва мустахам карашларга эга бўлишга чорлов бор. Яъни, мавжуд хакикатларга бошқача карашнинг мумкин ва, хатто, зарурлиги ақс этган унинг адабий нигоҳида.) Шу маънода, мен, аввало, унинг шогирдларига, адабиётимизнинг, адабиёт илмимизнинг чинакам ихлосмандларига, янгиланишу янги фикрнинг толмас химоячиларига, инсофу иймонини энг азиз неъмат янглиг асраб келаётган издошиларга мурожаат қилиб айтмоқчиманки, агар сизда хам хассос олим Талъат Солиховнинг огзидан чиқиб, хотирангизда мухрланган ва ё қаердадир китоблар орасида чанг босиб ётган эски дафтарингизда қолиб кетган “сўзлари” бўлса, жамики савобу, эзгу амал хақи хурмати – тахририятимизга етказсангиз. Вақти келиб, журнал саҳифаларида жамланиб-тартибланиб эълон қилинган мерос яхлит бир китоб холида нашр қилинади, деган умид билан биз хам харакат қилаверайлик.

Куйида, эътиборингизга хавола этилаётган маъруза парчалари менинг конспект дафтаримда колган ёзувлардир. Домла шошилмай гапирар эди, шунга кўра нафакат фикрлар, балки жумлаларнинг қурилиши хам асосан маърузачининг ўзига тегишли

бўлса ажабмас, деб ўйлайман. Факат айрим фикрларни ё кискартириб ва ёхуд ихчамлаштириб ёзиб олган бўлишим мумкин. Баъзан фикрни ўз сўзларим билан ёзган ўринлар ҳам мавжуддир, эхтимол. Хаммасини аник-тиник эслашнинг иложи йўк. Орадан йигирма икки – йигирма уч йилдан мўлроқ вақт ўтибди, ахир! Шунга кўра, фикр ва жумла гализликлари бўлса, йигирма бир-йигирма икки ёшли гўр талабаники, яъни, каминаники, дея билгайсиз. Яна саралаш ҳам бизга тегишли. Яъни, маъруза тўлик коғозга туширилмаган, балки ундаги айрим фикрларгина ёзиб олинган. Колган хаммаси устозники! Албатта, домла айтган кўпгина мулохазаларни кейинчалик биз бошқа китоблардан ҳам ўқидик, лекин, барибир, устоз шу фикрларни битта мавзу байроги остида тўплаб, уларга умумий контекстда ўзгача мазмун, шукух багишлаган эди. Энг мухими, Талъат Солихов бутун бошли адабий йўналиш ёки ёзувчи ижодидан бир-иккита шундай фикрларни сугуриб олардики, кейинча чуқурроқ мулохаза қилиб кўрсангиз, ўша йўналиш ё яқка ижодкор асарларининг мохияти айна ўша “бир-икки фикр”га суяниб турганига амин бўласиз. Бу энди катта масштабдаги тафаккур эгасининг, хақиқий адабиётшуноснинггина кўлидан келадиган Буюк Ишдир! У ёгини суриштирсангиз, илмдаги чинакам янгилар тўртта терминни бир-бирига уриштириб, чиккан садосига махлиё бўлган олимларнинг жилд-жилд китобларидан эмас, йўк, балки, кўпинча, ана шундай тафаккур эгалари колдирган жажжигина мерослардан ибтидо олиши мумкин. Ха, бугун ҳеч бир муболагасиз таъкидлаб айтиш жоизки, Талъат Солихов янги ўзбек адабиётшунослиги таъмал тошини кўйганлар сафида муносиб ўрин тутуди.